त्रयोदशः पाठः

शतबुद्ध्यादिमत्स्यकथा

(पञ्चतन्त्रस्य अपरीक्षितकारकात्)

पाठ-परिचयः अयं पाठः पं. विष्णुशर्मविरचितस्य पञ्चतन्त्रस्य अपरीक्षितकारकतन्त्राद् उद्धृतोऽस्ति। अस्मिन् तन्त्रे एका मुख्या कथा चतुर्दश उपकथाश्च वर्णिताः सन्ति। अत्र शतबुद्धि-सहस्रबुद्धिनाम्नोः मत्स्ययोः एकबुद्धिनाम्नः मण्डूकस्य च कथा चित्रिताऽस्ति। शतबुद्धि-सहस्रबुद्धी चिन्तयतः यत् संसारे बुद्धिमतां बुद्धिप्रभावेण किमपि अगम्यं नास्ति। किन्तु एकबुद्धिः मण्डूकः कथयति- **न एकान्तेन बुद्धिरपि प्रमाणम्।**

कस्मिंश्चित् जलाशये शतबुद्धिः सहस्त्रबुद्धिश्च द्वौ मत्स्यौ निवसतः स्म। अथ तयोरेकबुद्धिर्नाम मण्डूको मित्रतां गतः। एवं ते त्रयोऽपि वेलायां कञ्चित्कालं सुभाषितगोष्ठीसुखमनुभूय, भूयोऽपि सलिलं प्रविशन्ति। प्रभूतैर्मत्स्यैः व्यापादितैर्मस्तके विधृतैरस्तमनवेलायां तस्मिञ्जलाशये समायाताः। ततः सलिलाशयं दृष्ट्वा मिथः प्रोचुः-'बहुमत्स्योऽयं ह्रदो दृश्यते, स्वल्पसलिलश्च। तत्र प्रभातेऽत्रागमिष्यामः।' एवमुक्त्वा स्वगृहं गताः। मत्स्याश्च विषण्णवदना मिथो मन्त्रं चक्रुः। ततो मण्डूक आह-'भो! शतबुद्धे! श्रुतं धीवरोक्तं भवता। तत्किमत्र युज्यते कर्तुम्। पलायनमवष्टम्भो वा। यत्कर्तुं युक्तं भवति तदादिश्यतामद्य।' तच्छ्रुत्वा सहस्त्रबुद्धिः। प्रहस्य प्राह-'भो मित्र। मा भैषीः। यतो वचनश्रवणमात्रादेव भयं न कार्यम्।

व्याख्या- कस्मिंश्चित् = एकस्मिन्। जलाशये = तडागे। शतबुद्धिः = तन्नामकः सहस्त्रबुद्धिश्च = तन्नामकश्च। द्वौ = उभौ। मत्स्यौ = जलचरौ। निवसतः स्म = अवसताम्। अथ = वाक्यालंकारे। तयोः = मत्स्ययोः। एकबुद्धिर्नाम = 'एकबुद्धि' इति नामकः। मण्डूकः = दर्दुरः। मित्रतां गतः = मैत्रीं प्राप्तः। एवम् = इत्थम्। ते = अमी। त्रयोऽपि = मत्स्यमण्डूकाः। वेलायाम् = जलाशयतीरे। कञ्चित्कालम् = ईषत्कालम्। सुभाषितगोष्ठीसुखम् = काव्यालापानन्दम्। अनुभूय = प्राप्य। भूयोऽपि = पुनरपि। सलिलम् = जलम्। प्रविशन्ति = गच्छन्ति। अथ कदाचित् = एकदा। तेषां = मत्स्यमण्डूकानाम्। गोष्ठीमतानाम् = काव्यालापरतानाम्। जालहस्ताः = जालपाणयः। धीवराः = मत्स्यग्रहीतारः। प्रभूतैः = बहुभिः। मत्स्यैः = मीनैः। व्यापादितैः = मारितैः। मस्तके = शिरसि। विधृतैः = स्थापितैः। अस्तमनवेलायाम् = सूर्यास्तसमये। तस्मिन् = पूर्वोक्ते। जलाशये = तडागे समायाताः = आगताः। ततः = तदनन्तरम्। सलिलाशयम् = जलाशयम्। दृष्ट्वा = विलोक्य। मिथः = परस्परम्। प्रोचुः = जगदुः। बहुमत्स्यः = नैकमत्स्यः। अयम् = एषः। ह्रदः = जलाशयः। दृश्यते = विलोक्यते। स्वल्पसलिलश्च = पुनश्च जलमपि न्यूनम्। तत् = अतः। प्रभाते = प्रातः। अत्र = इह। आगमिष्यामः = आयास्यामः। एवम् = इत्थम्। उक्त्वा = कथयित्वा। स्वगृहं गताः = निजावासं प्राप्ताः। मत्स्याश्च = एतन्नामकाः जलचराः। विषण्णवदनाः = दुःखिनः। मिथः = परस्परम्। मन्त्रम् = विचारम्। चक्रुः = चक्रिरे। ततः = अनन्तरम्। मण्डूकः = एकबुद्धिः। प्राह = उवाच। भोः शतबुद्धे! = हे शतबुद्धे। भवता = त्वया। धीवरोक्तम् = धीवराणां कथनम्। श्रुतम् = आकर्णितम्। तत् = तर्हि। अत्र = अस्मिन् विषये। किं कर्तुम् = किं विधातुम्। युज्यते = उचितं भवति। पलायनम् = इतः अन्यत्रगमनम्। अवष्टम्भः = अत्रैव स्थातव्यम्। वा। यत्कर्तुं। युक्तम् = यदुचितम्। भवति = अस्ति। तदादिश्यताम् = तदाज्ञां देहि। अद्य = अस्मिन् दिने। तच्छ्रुत्वा = तदाकर्ण्य। सहस्त्रबुद्धिः = तन्नामकः मत्स्यः। प्रहस्य = हसित्वा। आह = उवाच। भो मित्र = हे सुहृत्। मा भैषीः = भयं मा कुरु। यतः = यतोहि। वचनश्रवणमात्रादेव = केवलं वार्तया एव। भयम् = भीतिः। न = न हि। कार्यम् = करणीयम्।

समासः - जालहस्ताः = जालं हस्ते यस्य स जालहस्तः ते (बहुव्रीहिः)। बहुमत्स्यः = बहवः मत्स्याः अस्मिन् स बहुमत्स्यः (बहुव्रीहिः)। स्वल्पसलिलः = स्वल्पं सलिलं यस्मिन् स स्वल्पसलिलः (बहुव्रीहिः)। विषण्णवदनाः = विषण्णं वदनं यस्य स विषण्णवदनः ते (बहुव्रीहिः) वचनश्रवणमात्रम् = वचनस्य श्रवणं वचनश्रवणं तदेव वचनश्रवणमात्रम् (षष्ठीतत्पुरुषगर्भकर्मधारयः)।

सन्धि-विच्छेदः – भूयोऽपि = भूयः+अपि (विसर्गसन्धिः-उत्वपूर्वरूपे)। तयोरेकबुद्धिः = तयोः+एकबुद्धिः (रुत्वम्)। तस्मिञ्जलाशये = तस्मिन्+जलाशये (श्चुत्वम्)। सलिलाशयम् = सलिल+आशयम् (दीर्घः)। प्रभातेऽत्रागमिष्यामः = प्रभाते+अत्र+आगमिष्यामः = (पूर्वरूपं दीर्घश्च)। अवष्टम्भः = अव+स्तम्भः (षत्वष्टुत्वे)। तच्छ्रुत्वा = तद्+श्रुत्वा (छत्वं, श्चुत्वं चर्त्वं च)।

प्रकृतिप्रत्ययौ- मित्रताम् = मित्र+तल्+टाप् (अम्)। गतः = गम्+क्त। अनुभूय = अनु+भू+क्त्वा (ल्यप्)। प्रभूतैः = प्र+भू+क्त(भिस्)। व्यापादितैः = वि+आ+पद्+णिच्+क्त(भिस्)। उक्तम् = वच्+क्त। भयम् = भी+अच्। प्रहस्य = प्र+हस्+क्त्वा(ल्यप्)। कर्तुम् = कृ+तुमुन्। श्रुत्वा = श्रु+क्त्वा। विधृतैः = वि+धृ+क्त(भिस्)।

तत्तावत्तेषामागमनमपि न सम्पत्स्यते। भविष्यति वा, तर्हि त्वां बुद्धिप्रभावेण आत्मसहितं रक्षयिष्यामि। यतोऽनेकां सलिलगतिचर्यामहं जानामि। तदाकर्ण्य शतबुद्धिराह-'भो युक्तमुक्तं भवता। सहस्रबुद्धिरेव भवान्।'

व्याख्या- तत्तावत् = प्रथमं तु। तेषाम् = धीवराणाम्। आगमनमपि = उपस्थितिरपि। न सम्पत्स्यते = न भविष्यति। भविष्यति वा = अथवा आगमिष्यति। तर्हि = चेत्। त्वां = भवन्तम्। बुद्धिप्रभावेण = बुद्धिबलेन। आत्मसहितम् = आत्मना सह। रक्षयिष्यामि = रक्षां करिष्यामि। यतः = यतोहि। अनेकाम् = बहुसंख्यकाम्। सलिलगतिचर्याम् = जलचलनचातुर्यम्। अहम् = सहस्रबुद्धिः। जानामि = वेद्मि। तदाकर्ण्य = तच्छ्रुत्वा। शतबुद्धिः = तन्नामको मत्स्यः। आह = उवाच। भोः = हे। भवता = त्वया। युक्तम् = उचितम्। उक्तम् = कथितम्। भवान् = त्वम्। सहस्रबुद्धिः = अन्वर्थसंज्ञा। एव = निश्चयेन।

समासः – बुद्धिप्रभावेण = बुद्धेः प्रभावः बुद्धिप्रभावः तेन (षष्ठीतत्पुरुषः)। आत्मसहितम् = आत्मना सहितम् (तृतीयातत्पुरुषः)। सलिलगतिचर्याम् = सलिले गतिः सलिलगतिः तस्यां चर्या सलिलगतिचर्या ताम् (सप्तमी-तत्पुरुषः)।

सन्धि-विच्छेदः- तत्तावत्तेषाम् = तद्+तावद्+तेषाम् (चर्त्वम्)। तदाकर्ण्य = तत्+आकर्ण्य (जश्त्वम्)। सहस्रबुद्धिरेव = सहस्रबुद्धिः+एव (रुत्वम्)। यतोऽनेकाम् = यतः+अनेकाम् (विसर्गसन्धिः-उत्वपूर्वरूपे)।

प्रकृति-प्रत्ययौ- आगमनम् = आ+गम्+ल्युट्। बुद्धिः = बुध्+क्तिन्। प्रभावेण = प्र+भू+घञ्(टा)। गतिः = गम्+क्तिन्। युक्तम् = युज्+क्त। उक्तम् = वच्+क्त।

साध्विदमुच्यते-

> **बुद्धेर्बुद्धिमतां लोके नाऽस्त्यगम्यं हि किञ्चन।**
> **बुद्ध्या यतो हता नन्दाश्चाणक्येनासिपाणयः।।**

प्रसङ्गः – 'बुद्धिर्यस्य बलं तस्य' इति सूक्तेर्भावः अत्र निरूपितः।

पदच्छेदः – बुद्धेः बुद्धिमताम् लोके न+अस्तिःअगम्यम् हि किञ्चन। बुद्ध्या यतः हताः नन्दाः चाणक्येन असिपाणयः।

अन्वयः – लोके बुद्धिमतां बुद्धेः अगम्यं किञ्चन नास्ति हि। यतः चाणक्येन बुद्ध्या असिपाणयः नन्दाः हताः।

व्याख्या- लोके = अस्मिन् संसारे। बुद्धिमताम् = बुद्धिशालिनाम्। बुद्धेः = विवेकात्। अगम्यम् = अप्राप्यम्। किञ्चन = किमपि। नास्ति हि = नास्त्येव। यतः = यतोहि। चाणक्येन = निरस्त्रेणापि कौटिल्येन। बुद्ध्या = बुद्धिप्रभावेण। असिपाणयः = खड्गधारिणः। नन्दाः = नन्दवंशीयाः राजानः। हताः = विनष्टाः।

व्याकरणम्- अगम्यम् = न गम्यम् अगम्यम् (नञ्-तत्पुरुषः)। असिपाणयः = असिः पाणौ यस्य सः असिपाणिः ते (बहुव्रीहिः)। नाऽस्त्यगम्यम् = न+अस्ति+अगम्यम्(दीर्घः यण् च)। नन्दाश्चाणक्येन = नन्दाः+चाणक्येन (सत्वं श्चुत्वं च)। बुद्धेर्बुद्धिमताम् = बुद्धेः+बुद्धिमताम् (रुत्वम्)। बुद्धिमताम् = बुद्धि+मतुप्

(आम्)। अगम्यम् = न+गम्+यत्। हताः = हन्+क्त (जस्)। बुद्धेः = बुध्+क्तिन् (ङसि)।

सरलार्थः – यदा सहस्रबुद्धिः शतबुद्धिं प्राह–'बुद्धिप्रभावेण आत्मसहितं रक्षयिष्यामि।' इत्यस्य समर्थनेन श्लोकोऽयमुल्लिखितः। अस्य अयं भावः संसारे सर्वाणि कार्याणि बुद्धिमतां बुद्धिप्रभावेण एव सिद्ध्यन्ति। निरस्त्रेण चाणक्येन नन्दवंशीयाः नृपाः बुद्धिबलेन एव हताः, नन्दास्तु बलशालिन आसन्।

छन्दः – अनुष्टुप्।

ततो वचनश्रवणमात्रादपि पितृपर्यायाऽऽगतं जन्मस्थानं त्यक्तुं न शक्यते। तन्न कदाचिदपि गन्तव्यम्। अहं त्वां स्वबुद्धिप्रभावेण रक्षयिष्यामि।

मण्डूक आह–'भद्रौ! मम तावदेकैव बुद्धिः पलायनपरा। तदहमन्यं जलाशयमद्यैव सभार्यो यास्यामि।'

एवमुक्त्वा स मण्डूको रात्रावेवान्यजलाशयं गतः। धीवरैरपि प्रभाते आगत्य जघन्यमध्यमोत्तमजलचरा, मत्स्य-कूर्म-मण्डूक-कर्कटादयो गृहीताः। तावपि शतबुद्धि-सहस्रबुद्धी सभार्यौ पलायमानौ, चिरमात्मानं गतिविशेषविज्ञानैः कुटिलचारेण रक्षन्तौ, जाले पतितौ व्यापादितौ च।

अथाऽपराह्णसमये प्रहृष्टास्ते धीवराः स्वगृहं प्रति प्रस्थिताः। गुरुत्वाच्चैकेन शतबुद्धिः स्कन्धे कृतः। सहस्रबुद्धिः प्रलम्बमानो नीयते। ततश्च वापीकण्ठोपगतेन मण्डूकेन तौ तथा नीयमानौ दृष्ट्वाऽभिहिता स्वपत्नी–'प्रिये! पश्य-पश्य–

शतबुद्धिः शिरस्थोऽयं, लम्बते च सहस्रधीः।
एकबुद्धिरहं भद्रे! क्रीडामि विमले जले।।

तत्रेयं मे मतिर्यत् – न एकान्तेन बुद्धिरपि प्रमाणम्।

व्याख्या– ततः = बुद्ध्या कार्यसिद्धिसम्भवे। वचनश्रवणमात्रादपि = धीवरोक्तवचनाकर्णनमात्रात्। पितृपर्यायागतम् = वंशक्रमागतम्। जन्मस्थानम् = जन्मभूमिः। त्यक्तुं न शक्यते = न त्याज्या। तत् = अतः। कदाचिदपि = कदापि। न गन्तव्यम् = त्वया इतः न गमनीयम्। अहम् = सहस्रबुद्धिः। त्वाम् = भवन्तम्। स्वबुद्धिप्रभावेण रक्षयिष्यामि = निजबुद्धिबलेन रक्षां करिष्ये।

मण्डूकः = दर्दुरः। आह = उवाच।' भद्रौ = महाशयौ। मम = एकबुद्धेः। तावत् = केवलम्। एकैव = एकसंख्यका एव। बुद्धिः = विवेकः। पलायनपरा = पलायनप्रधाना, अन्यत्रगमनप्रधाना इत्यर्थः। तत् = एतस्मात् कारणात्। अहम् = एकबुद्धिः। अन्यं जलाशयम् = अपरं सरोवरम्। अद्यैव = इदानीमेव। सभार्यः = भार्यया सह। यास्यामि = गमिष्यामि। एवम् = इत्थम्। उक्त्वा = कथयित्वा। सः = असौ। मण्डूकः = दर्दुरः। रात्रौ एव = निशायामेव। अन्यजलाशयम् = अपरं सरोवरम्। गतः = यातः। धीवरैरपि = मत्स्यजीविभिरपि। प्रभाते = प्रातः। आगत्य = उपस्थाय। जघन्यमध्यमोत्तमजलचराः = कनिष्ठयुववृद्धसलिलवास्तव्याः। मत्स्य-कूर्म-मण्डूक-कर्कटादयः = मीन-कच्छप-दर्दुर-कर्कटप्रभृतयः। गृहीताः = जाले निबद्धाः। तौ अपि = उभौ अपि। शतबुद्धिसहस्रबुद्धी = एतन्नामकौ मत्स्यौ। सभार्यौ = भार्यासहितौ। पलायमानौ = इतस्ततः धावन्तौ। चिरम् = बहुकालम्। आत्मानम् = स्वयम्। गतिविशेषविज्ञानैः = नानाविधजलतरणविज्ञानैः। कुटिलचारेण = वक्रगमनेन। रक्षन्तौ = रक्षां कुर्वन्तौ। जाले पतितौ = जाले बद्धौ। व्यापादितौ च = मारितौ च।

अथ = अनन्तरम्। अपराह्णसमये = सायंकाले। प्रहृष्टाः = प्रसन्नाः। ते = अमी। धीवराः = मत्स्यग्रहीतारः। स्वगृहं प्रति = निजावासं प्रति। प्रस्थिताः = गताः। गुरुत्वात् = भारवत्त्वात्। च। एकेन = एकेन धीवरेण। शतबुद्धिः = तन्नामकः मत्स्यः। स्कन्धे = अंसे। कृतः = धृतः। सहस्रबुद्धिः = तन्नामकः मत्स्यः। प्रलम्बमानाः = अधोलम्बमानाः। नीयते = कृष्यते। ततश्च = तदनन्तरम्। वापीकण्ठोपगतेन = दीर्घिकातटोपविष्टेन। मण्डूकेन = एकबुद्धिना। तौ = शतबुद्धिसहस्रबुद्धी। तथा = तेन प्रकारेण। नीयमानौ = कृष्यमाणौ। दृष्ट्वा = विलोक्य। स्वपत्नी = स्वभार्या। अभिहिता = कथिता। प्रिये = कान्ते! पश्य-पश्य = अवलोकय।

हे भद्रे = महाशये ! अयम् = एषः। शतबुद्धिः = तदभिधानो मत्स्यः। शिरस्थः = शिरसि धारितः। सहस्त्रधीः च = तन्नामकः मत्स्यः च। लम्बते = लम्बमानो नीयते। अहम् = मण्डूकः। एकबुद्धिः = एतन्नामकः मण्डूकः। विमले जले = निर्मलतोये। क्रीडामि = विहारं करोमि।

तत्र = तस्मिन् विषये। मे = मम, मण्डूकस्य इत्यर्थः। इयम् = एषा। मतिः = बुद्धिः मतं वा इत्यर्थः। यत् = योजकशकः। एकान्तेन = एकान्ततः अर्थात् केवलम्। बुद्धिरपि = विवेकोऽपि। न प्रमाणम् = प्रमाणरूपे = प्रमाणरूपे न गण्यते, दैवोऽपि प्रमाणं भवति।

समासः – वचनश्रवणमात्राद् = वचनस्य श्रवणं वचनश्रवणं तदेव वचनश्रवणमात्रं तस्मात् (षष्ठीतत्पुरुषः)। पितृपर्यायागतम् = पितुः पर्यायः पितृपर्यायः तस्माद् आगतम् पितृपर्यायागतम् (षष्ठीपञ्चमीतत्पुरुषौ)। जन्मस्थानम् = जन्मनः स्थानम् (षष्ठी-तत्पुरुषः)। सभार्यः = भार्यया सह (बहुव्रीहिः)। जघन्य-मध्यमोत्तमजलचराः = जले चरन्ति इति जलचराः (उपपदसमासः), जघन्याश्च मध्यमाश्च उत्तमाश्च जघन्यमध्यमोत्तमाश्च ते जलचराः (द्वन्द्वकर्मधारयौ)। वापीकण्ठोपगतेन = वाप्याः कण्ठः वापीकण्ठः, तम् उपगतः वापीकण्ठोपगतः तेन (षष्ठीद्वितीयातत्पुरुषौ)। शिरस्थः = शिरसि तिष्ठति (उपपदसमासः)।

सन्धि-विच्छेदः– तन्न = तद्+न (अनुनासिकः)। तावदेकैव = तावत्+एका+एव (जश्त्व-वृद्धी)। अद्यैव = अद्य+एव (वृद्धिः)। रात्रावेवान्यजलाशयम् = रात्रौ+एव+अन्यजलाशयम् (अयादि-दीर्घौ)। तावपि = तौ+अपि (अयादिः)। प्रहृष्टास्ते = प्रहृष्टाः+ते (सत्व-ष्टुत्वौ)। गुरुत्वाच्चैकेन = गुरुत्वात्+च+ एकेन(श्चुत्ववृद्धी)। शिरस्थोऽयम् = शिरस्थः+अयम् (उत्व-पूर्वरूपे)। बुद्धिरपि = बुद्धिः+अपि (रुत्वम्)।

प्रकृति-प्रत्ययौ– आगतम् = आ+गम्+क्त। त्यक्तुम् = त्यज्+तुमुन्। गन्तव्यम् = गम्+तव्यत्। बुद्धिः = बुध्+क्तिन्। उक्त्वा = वच्+क्त्वा। गतः = गम्+क्त। आगत्य = आ+गम्+क्त्वा (ल्यप्)। गृहीताः = गृह्+ क्त। रक्षन्तौ = रक्ष्+शतृ (औ)। प्रहृष्टाः = प्र+हृष्+क्त। प्रस्थिताः = प्र+स्था+क्त। प्रलम्बमानाः = प्र+लम्ब्+ शानच्। नीयमानैः = नी+यक्+शानच् (भिस्)। मतिः = मन्+क्तिन्। प्रमाणम् = प्र+मा+ल्युट्।

अभ्यास-प्रश्नाः

बहुविकल्पात्मकाः प्रश्नाः

१. मण्डूकस्य नाम आसीत्–

(अ) शतबुद्धिः (ब) सहस्त्रबुद्धिः

(स) एकबुद्धिः (द) सुबुद्धिः।

२. जालहस्ताः के आसन्?

(अ) मत्स्याः (ब) धीवराः

(स) मण्डूकाः (द) जलचराः

३. 'भो मित्र ! मा भैषीः !' इति कः प्राह?

(अ) शतबुद्धिः (ब) सहस्त्रबुद्धिः

(स) एकबुद्धिः (द) धीवराः

४. असिपाणयः नन्दाः केन हताः?

(अ) चाणक्येन (ब) मण्डूकेन

(स) मत्स्येन (द) जलचरैः।

५. 'प्रहस्य' इत्यत्र कः प्रत्ययः?

(अ) यत्　　(ब) ण्यत्

(स) क्यप्　　(द) ल्यप्।

६. सभार्यः कः अन्यजलाशयं गतः?

(अ) शतबुद्धिः　　(ब) एकबुद्धिः

(स) सहस्रबुद्धिः　　(द) धीवरः।

७. शतबुद्धिः कुत्र स्थितः?

(अ) शिरसि　　(ब) हृदये

(स) पादयोः　　(द) हस्तयोः।

८. प्रलम्बमानः को नीयते?

(अ) सहस्रबुद्धिः　　(ब) शतबुद्धिः

(स) एकबुद्धिः　　(द) धीवरः।

अतिलघूत्तरात्मकाः प्रश्नाः

१. द्वौ मत्स्यौ कुत्र निवसतः स्म?

२. मत्स्ययोः मैत्री केन सह अभवत्?

३. 'हृदः' इत्यस्य पर्यायशब्दः कः?

४. 'भो ! युक्तमुक्तं भवता' इति केन कथितम्?

५. पितृपर्यायागतं किं त्यक्तुं न शक्यते?

६. 'न एकान्तेन बुद्धिरपि प्रमाणम्' इति कस्य मतम्?

७. विमले जले कः क्रीडति?

८. 'सभार्यः' अत्र कः समासः?

लघूत्तरात्मकाः प्रश्नाः

१. मत्स्याः विषण्णवदनाः कथं सञ्जाताः?

२. सहस्रबुद्धिः प्रहस्य किमाह?

३. 'बुद्धेर्बुद्धिमतां...........'श्लोकार्थो लेख्यः।

४. व्यापादितौ शतबुद्धिसहस्रबुद्धी दृष्ट्वा मण्डूकेन किमभिहितम्?

निबन्धात्मकः प्रश्नः

१. शतबुद्ध्यादिमत्स्यकथा सरलसंस्कृतेन लेख्या।

बहुविकल्पात्मकानां प्रश्नानाम् उत्तरमाला

१.स	२.ब	३.ब	४.अ
५.द	६.ब	७.अ	८.अ